

Nina SPICIJARIĆ

**PRISTUP ILONE FRIED POVIJESTI
GRADA RIJEKE (1868. – 1918.)**

UDK: : 930-05 Fried, I.
930.85(497.5 Rijeka) 1868/1918
Rukopis primljen: 21. svibnja 2009.
Prihvaćen za tisak: 15. listopada 2009.
Priopćenje na znanstvenom skupu
Conference paper

Nina Spicijarić, prof.
Zavod za povijesne i društvene znanosti
HAZU u Rijeci
HR – 51000 Rijeka
Gj. Ružiča 5
nspicijaric@hazu.hr

Ilona Fried, talijanistica i povjesničarka mađarske kulture, u knjizi Emlékek városa. Fiume (1868. – 1945.) – (Rijeka – grad sjećanja, 1868. – 1945.) – govori o nekadašnjem gradu Rijeci kao Gradu sjećanja, u doba kada je pripadao mađarskom dijelu Austro-Ugarske Monarhije. U tri cjeline govori se o interkulturalnim odnosima Mađara i Talijana, i to kroz uvid u običaje, obrazovanje, položaj žene, religiju, gospodarstvo, jezik, kazalište, te kroz političke i druge promjene. Obraduje niz proznih tekstova te iznosi mišljenja mađarskih i talijanskih Riječana, čime je u knjizi dana slika grada iz mađarske i talijanske perspektive, uz gotovo nikakvo obrađivanje hrvatske komponente grada na Jadranu.

Ključne riječi: nekadašnja Rijeka; 1868. – 1918.; kultura; Mađari; Talijani; običaji

Ilona Fried,¹ talijanistica i povjesničarka mađarske kulture, profesorica je talijanske književnosti i kazališta na Fakultetu ELTE² u Budimpešti. Posebice se

---

¹ Članak je nastao na temelju priopćenja na znanstvenom skupu *Historiografi o historiografima* u organizaciji Povijesnoga društva Rijeka i Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Rijeci, s Područnom jedinicom u Puli, održanom u Rijeci 21. prosinca 2007. godine.

² Eötvös Loránd Tudományegyetem (Sveučilište Eötvös Loránd).

bavi 20. stoljećem. Bila je suradnica u objavljivanju raznih antologija moderne i suvremene književnosti te je suradnica u časopisima za kulturu i kazalište. Njezina su poznatija i za grad Rijeku najvažnija djela *Emlékek városa. Fiume (1868–1945)*³ iz 2001. g. te *Fiume. Magyarok nyomában külföldön*⁴ iz 2004. g., u kojima se bavi interkulturalnim kontaktima između Mađara i Talijana – *Fiumana*⁵ i to uvodom u situaciju grada Rijeke. Ovaj prikaz pristupa Ilone Fried povijesti grada Rijeke temeljit će se na njezinoj knjizi *Rijeka. Grad sjećanja (1868. – 1945.)*.

1.

Riječ je o monografiji, koja je plod desetogodišnjega istraživanja autorice, tiskanoj 2001. g. u Budimpešti pod naslovom *Emlékek városa. Fiume (1868–1945)*, a zatim 2005. g. prevedenoj i na talijanski jezik pod naslovom *Fiume città della memoria (1868–1945)*.⁶ Na hrvatski jezik nije prevedena, moguće iz razloga što je autorica porijeklom Mađarica, a po struci talijanistica te se ne služi hrvatskim jezikom. Razlogom može biti i činjenica da se sama monografija bavi međukulturalnim odnosima između Mađarske i Italije, uz gotovo nikakvo spominjanje hrvatske komponente riječkoga stanovništva, osim u negativnom kontekstu.

Ilona Fried piše o nekadašnjoj Rijeci – Fiume, koja se tada nalazila uz desnu obalu potoka Rječine i bila značajan srednjoeuropski grad na Mediteranu pa tako i sjecište mnogobrojnih kultura. Na lijevoj se obali nalazio Sušak, nastao u 19. st., uglavnom kao posljedica mađarskoga htijenja. Grad Rijeka, kakvoga danas poznajemo, nastao je tek na temelju odluka Pariške mirovne konferencije 1947. g., spajanjem urbanih tvorevina na objema obalama potoka Rječine.⁷ U knjizi je, pak, riječ o razdoblju od 1868. g., kada je potpisana Hrvatsko-ugarska nagodba, pa sve do konca Drugoga svjetskoga rata, 1945. godine. To je iznimno burno i turbulentno razdoblje za tadašnju Rijeku. Grad, naime, Nagodbom dolazi pod direktnu upravu Budimpešte naknadnim falsifikatom *Riječka krpica*, nalijepljenim na član 66., uz ograničenje da o riječkoj autonomiji ipak raspravljaju zastu-

---

³ *Emlékek városa. Fiume (1868–1945)*, Ponte Alapítvány, Budimpešta 2001.

⁴ *Fiume. Magyarok nyomában külföldön*, Enciklopédia Kiadó, Budimpešta 2004.

⁵ U ovom je radu zadržan autoričin naziv *Fiuman*, a ne Riječanin, jer je u monografiji riječ o Talijanima i Mađarima iz Rijeke. I mađarski i talijanski naziv za Rijeku je Fiume.

⁶ *Fiume città della memoria*, 1868-1945, Del Bianco Editore, Udine, 2005.

⁷ Tada su ondašnja Rijeka, dio Istre i Posočje s dijelom Slovenskoga primorja, otoci Cres i Lošinj sa susjednim otočićima, Zadar, o. Palagruža i Lastovo sjedinjeni s NR Hrvatskom, odnosno NR Slovenijom u okviru FNR Jugoslavije. (*Povijest Rijeke*, Tipograf, Rijeka 1988., str. 403).

pnici grada i sabora, ugarskoga i hrvatskoga.⁸ No, zastupnici Ugarske i Rijeke uspjeli su primorati Sabor Banske Hrvatske da se Rijeka kontrolira direktno iz ugarske vlade. Rezultat toga bilo je i povećanje priljeva mađarskoga kapitala i osnaživanje mađarskoga utjecaja, a time i slabljenje utjecaja hrvatske politike i gospodarstva na događanja u Rijeci. To je potrajalo sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1919. godine.⁹ Još prije njezina raspada, Sabor Banske Hrvatske proglasio je odcjepljenje hrvatskih krajeva od Monarhije i njihovo priključenje novoosnovanoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba, sa sjedištem u Zagrebu, koja se ubrzo spojila s Kraljevinom Srbijom u Kr. Srba, Hrvata i Slovenaca sa sjedištem u Beogradu. Isto se dogodilo i s tadašnjom Rijekom. Tada riječki mađaroni postaju talijanaši i započinje njihova borba za uključenje Rijeke u Kr. Italiju, koja ju je i okupirala, a sve kulminira ulaskom pjesnika D'Annunzija i njegovih legionara u grad 1919. g. gdje ostaju do Božića 1920. godine. Njegova je zadaća bila priprema za uključenje Rijeke u Italiju.¹⁰

U tadašnjoj je Rijeci, treba istaknuti, zahvaljujući D'Annunziju prvi put na svijetu zaživio fašizam, ili, kako povjesničari kažu, *protofašizam*, iako je živjela i samostalna Riječka Država. Zatim, 1924. g. Kr. Italija i Kr. SHS potpisuju Rimске ugovore kojima je tadašnja Rijeka pripala Italiji. Kr. SHS dobiva zauzvrat korekcije granica s Istrom, dakle pripada joj kastavsko-riječko predgrađe (Zamet, Rubeši, dio Pehlina), dok priobalje pripada Italiji. Na taj je način Rijeka bila žrtvovana za poboljšanje talijansko-jugoslavenskih odnosa, ali u korist Italije.¹¹

Ilona Fried u svojem djelu prati značajnu ulogu Rijeke i okolice u okviru antifašističke oružane borbe tijekom Drugoga svjetskoga rata, te završava njezinim oslobođenjem od okupatora u svibnju 1945. g., nakon čega slijedi vrijeme obnove.

2.

Navedeno razdoblje, 1868. – 1945., autorica je vremenski podijelila u četiri faze. Prva faza, 1868. – 1918., u kojoj je nekadašnja Rijeka bila pod neposrednom upravom Budimpešte. Druga faza, tzv. *interregnum*, 1918. – 1924., u kojoj vlast u gradu stalno prelazi iz jednih u druge ruke (SHS, D'Annunzijeva vlast, Riječka država i Italija). Treća faza – razdoblje talijanske vladavine, koje traje do

---

⁸ *Povijest Rijeke*, str. 215.

⁹ Isto, str. 214-216.

¹⁰ Isto, str. 289.

¹¹ Isto, str. 288-292.

rujna 1943. godine. Tada grad dolazi u ruke njemačko-nacističkoga okupatora sve do 1945. godine. U četvrtoj fazi dotiče se i poslijeratnoga razdoblja, kada grad postaje dijelom novonastale jugoslavenske državne tvorevine, kada iščezavaju brojni oblici talijanskoga i mađarskoga utjecaja. Lijeva (sušačka) i desna (riječka) obala Rječine, nakon toga, spojeni su u jedinstveni grad Rijeku.¹²

3.

Ilona Fried je, pak, samu knjigu podijelila na tri sadržajne cjeline u kojima se bavi raznolikom tematikom. Tako je, u prvoj polovici knjige, pažnju pridala kulturnoj povijesti grada u razdoblju 1868. – 1918., izostavljajući, pritom, politički aspekt. U istom dijelu knjige nalazimo poglavlje koje se bavi običajima i tradicijom, zatim poglavlje o položaju žena u društvu, obrazovanju djece, religiji, ekonomiji grada, jeziku, kazalištima i sl. Općenito, konstatira da je društveni život *Fiumana* bio iznimno bogat, a može se reći i da je odlazak u kazalište i na razna druženja bio statusni simbol građanstva.

U gradskom kazalištu (*Teatro Verdi*) izvođene su talijanske lirske opere, dok je privatno kazalište (*Fenice*) ugošćavalo i mađarska kazališna društva od kojih je bitno napomenuti izvedbu važnoga djela mađarske književnosti *Az ember tragédiája* (Tragedija čovjeka) Imra Modácha.¹³ Glede tradicije i blagdana, autorica napominje da se u Rijeci *sjevernjačka tradicija*, npr. blagdan Sv. Nikole i božićno drvce, miješa s talijanskom religioznom tradicijom, ali i sa slavenskim običajima. Isto se događa i s jelima, tako se pečena purica u Rijeci jela za Novu Godinu, a prije možda i za Božić, kao što je običaj u Mađarskoj. Zatim, za Badnjak se pio pjenušac *Bakarska vodica*, a jeo mandulat i paprenjaci te su u ponoć najbogatiji pili punč, a najsiromašniji rakiju uz suhe smokve. Za vrijeme su Karnevala bili organizirani maskenbali, a nedjeljom je glavna gradska ulica bila prepuna maškara.

Ilona Fried navodi kako je talijanski jezik bio svima razumljiv te da su dva neprestano upotrebljavana jezika u gradu bila hrvatski i talijanski, tj. ilirsko-hrvatski i venetski dijalekt. Od 1867. g. započinje širenje uporabe mađarskoga jezika. Uglavnom, pitanje jezika bilo je usko povezano s politikom i *autoidentifikacijom* grada.

Ovdje kao zanimljivost navodimo da je društvo bilo za ono doba veoma otvoreno, tako da su, primjerice, već početkom 20 st. žene mogle same ili u društvu drugih žena sjediti u kafiću. Bile su educirane, zatim, kako navodi autorica, vese-

---

¹² *Fiume città della memoria (1868–1945)*, str. 13-15.

¹³ Isto, str. 153-155.

le, vjerne i iznimno privlačne muškarcima, a imale su i nevjerojatni stil oblačenja. Zanimljivo je spomenuti da je u nekadašnjem gradu Rijeci bio legaliziran razvod od strane mađarske vlasti što je mnoge Talijane dovodilo u grad, budući da kod njih rastava nije bila moguća.¹⁴

U drugom dijelu knjige autorica nam predstavlja razdoblje između dvaju svjetskih ratova naglašavajući, pritom, događaje koji su bitno promijenili način života u gradu. Tako, zaseban dio zauzima razdoblje između 1918. i 1924. g. unutar kojega se naročito obrađuje D'Annunzijevo razdoblje. Fried napominje kako je D'Annunzio bio diktator, ali i da je imao puno pristaša. Osim nacionalista to su bili i nacionalni sindikalisti, članovi vojnih organizacija, ali i pristaše demokracije. Govori da uz njegovu pjesničku estetiku, vitalizam i nacionalizam nisu pristali jedino introvertirani *Fiumani*. Autorica dosta teksta posvećuje njegovoj umjetničkoj veličini i značaju,¹⁵ prelazeći preko njegove izrazito vidljivo negativne strane.

Treći dio knjige tematizira velike kulturne i političke promjene, koje donosi razdoblje Drugoga svjetskoga rata, a unutar njega nalaze se poglavlja raznolike tematike, npr. poglavlje o proznim tekstovima i piscima, zatim o odnosu grada s Mađarskom, i na kraju, kakav je grad u sjećanjima mađarskih i talijanskih *Fiumana*. Autorica je, naime, razgovarala s *Fiumanima* koji su morali napustiti grad zbog *socijalističke diktature*, kako u tekstu navodi. Prema njihovim je sjećanjima, nekadašnja Rijeka bila *idealna grad, mala Amerika* ili *Daleki zapad*, u kojem se dobro živjelo te je bilo mogućnosti za rad i visoku kvalitetu života. Stanovnici grada bili su moralni, vrijedni, fini, uglađeni, otvoreni, znali su u uživati u životu i zabavljati se. Naglašava da je nekadašnja Rijeka isto tako bio multikulturalni i multietnički grad, unatoč etničkim i političkim konfliktima. Zanimljivo je da govori kako neki *Fiumani* koji danas žive u Italiji i Mađarskoj smatraju da su odnosi s Hrvatima bili pozitivni, dok druga skupina smatra da su Hrvati bili izvor svakoga zla.¹⁶

Istraživanje I. Fried obuhvaća uglavnom teme talijansko-mađarskih kulturnih, političkih i gospodarskih odnosa. Cijela se knjiga, dakle, bavi problematikom talijanskoga i mađarskoga entiteta u znatno većoj mjeri od slovenskoga i hrvatskoga, što autorica već u samom početku knjige opravdava i objašnjava činjenicom da je u istraživanju hrvatske kulture naišla na zapreke te da nije mogla doći do potrebnih dokumenata. No, dalje nije objašnjeno.¹⁷

---

¹⁴ Isto, str. 69-101.

¹⁵ Isto, str. 214-219.

¹⁶ Isto, str. 335-355.

¹⁷ Isto, str. 14. To zaista nije jasno. Naime, za proučavanje razdoblja koje autorica obrađuje nema nikakvih prepreka u raznim arhivima.

Kroz cijelu monografiju autorica naglašava važnost prevoditelja kao posrednika između dviju kultura te ulogu samoga grada kao posrednika između Italije i Mađarske, ali nigdje ne spominje važnost proučavanja kulture hrvatskoga naroda koja je uvelike utjecala na događaje uz Rječinu.

Autorica navodi i mnoga važna kulturna, sportska i dobrotvorna društva iz toga razdoblja, poput npr. *La società Filarmonico-Drammatica* (1872.), zatim *Hrvatska Čitaonica* – hrvatski kulturni i nacionalni centar (1889.), *Circolo letterario italiano* (osnovano 1893.), koje je započelo izdavati mađarske novine *Magyar Tengerpart*,¹⁸ iredentističko društvo *Giovine Fiume* (1905.), društvo za istraživanje riječke povijesti *Deputazione fiumana di storia patria* (Egisto Rossi – osnivač 1908.), zatim spominje početak izlaza hrvatskih novina *Novi List* (1900.), hrvatsko sportsko-planinarsko društvo *Sokol* (1903.), kao i francusko društvo te njemačko-austrijsko društvo.¹⁹

Kroz cijelu knjigu proteže se pitanje jezika, religije, pitanje mađarizacije, talijanskoga iredentizma, a u jednom odlomku dotiče i pitanje hrvatskoga nacionalizma. O ovom kaže²⁰ kako su se *Fiumani* poprilično bojali *hrvatskoga nasilja*.²¹ Uglavnom, Hrvati su prikazani kao barbari i neuki ljudi koji su unosili nemir među *Fiumane*.

Dotakla se i mnogih važnih ličnosti grada koji su se bavili širenjem mađarske i talijanske kulture, kao što su pisci Enrico Morovich (1906. – 1994.), koji se bavi kulturom i poviješću Rijeke; Franco Vegliani (1915. – 1982.), koji se bavi moralnim temama, opisuje život na granici, tj. u nekadašnjoj Rijeci i Paolo Santarcangeli, rođen 1908. g. u Rijeci, bio je profesor mađarske književnosti na fakultetu u Torinu, a bavio se također talijansko-mađarskim odnosima u Rijeci. Tu su i intelektualci i političari kao što su Antonio Widmar (1899. – 1980.), pisac, pjesnik, prevoditelj, zaslužan za produbljivanje mađarsko-talijanskih veza i Enrico Burich (1889. – 1965.), koji je, kao i mnogi iz njegove generacije, osjećao pripadnost talijanskoj kulturi pa se tako u gimnazijskim danima pridružio društvu s iredentističkim idejama *Giovine Fiume*. Ovdje upoznajemo i bitne mađarske i talijanske političare, kao i pisce, npr. Babitsa, Kosztolányija, Mussolinija i D'Annunzija.²² Sa stajališta Mađara i mađarskih *Fiumana* koji se spominju u

---

¹⁸ Mađarska obala.

¹⁹ *Fiume città della memoria*, str. 144.

²⁰ Isto, str. 135-140.

²¹ Isto, str. 137.

²² Isto, str. 273-328.

knjizi, Rijeka je doživljena kao jedini izlaz Mađarske na more, pa tako najpoznatiji mađarski pisci te oni manje poznati opisuju *mađarski grad Rijeku*,²³ ali i Opatiju²⁴ – turističko odredište mnogobrojnih Mađara.

Korpus monografije čine uglavnom antologija fiumanske književnosti i povijesnih djela potkrepljeni isječcima iz novina i knjiga, zatim fotografije iz toga doba i sjećanja bivših *Fiumana* – intelektualaca. Tu su i dva intervjua, prvi s Miklósem Vásárhelyijem (mađarskim novinarom, političarem, povjesničarem i publicistom) i drugi s Leom Valianijem (senatorom i talijanskim povjesničarem).²⁵

Na kraju, monografija *Emlékek városa – Fiume (1868-1945)* pruža nam cjelokupnu mađarsko-talijansku sliku grada u navedenu razdoblju od 80-ak godina iznimno značajnih za tadašnju Rijeku. Autorica se, pritom, oslanja na prethodna istraživanja i radove vezane uz nekadašnju Rijeku. Ovdje ih ne kritizira, već upotpunjuje podacima, uz izvore iz arhiva, tu su i razna pisma, književna djela i sl. kako bi si čitatelj lakše mogao predočiti način života u gradu tijekom toga razdoblja.

4.

Objektivnost je ovoga djela relativna. Za sada se može jedino reći da je autorica onoliko objektivna koliko su objektivni i njezini izvori, a budući da su sve njene izvore pisali talijanski i mađarski autori, ona je objektivna iz mađarskoga i talijanskoga pogleda na situaciju u gradu, što se hrvatskom čitatelju neće uvijek svidjeti. Naime, o Hrvatima, kao što je već napomenuto, ne govori se mnogo, a kada ih spominje, najčešće je to u negativnom kontekstu.

Ipak, monografija je korisna istraživačima koji se bave navedenim razdobljem, jer daje pristup kroz izvore na mađarskom i talijanskom jeziku. Zbog jezične barijere mnogim istraživačima su nedostupni mađarski izvori i objavljena djela. Stoga je od velike važnosti da poznavatelji navedenih jezika prevedu čim više literature kako bi povjesničarima – istraživačima zbivanja u navedenim razdobljima – pomogli u stvaranju cjelovitije povijesne slike grada Rijeke, pa i riječkoga područja, a time i hrvatsko-mađarsko-talijanskih odnosa.

---

²³ Tako, djelo mađarskoga pisca Viktora Garádyja, podrijetlom iz Rijeke, zove se *Adria gyöngye* (Biser Jadrana), koje je u Budimpešti objavljeno 1904. g. s podnaslovom *Magyar fiú a magyar tengerparton* (Mađarski dječak na mađarskom moru).

²⁴ *Fiume città della memoria*, str. 257.

²⁵ Isto, str. 328-333, 355-367.

RIASSUNTO

*APPROCCIO DI ILONA FRIED ALLA STORIA
DELLA CITTÀ DI FIUME (1868 – 1918)*

Nina SPICIJARIĆ

Ilona Fried, italianista e storica della cultura ungherese nel libro *Emlékek városa. Fiume (1868 – 1945)* (Fiume città della memoria, 1868 – 1918) tratta la città di Fiume di una volta come “La città della memoria” nel periodo in cui faceva parte dell’Ungheria all’interno dell’Impero austro-ungarico. In tre parti del libro vengono trattate le relazioni interculturali tra gli ungheresi e gli italiani attraverso i costumi, l’educazione, la situazione delle donne, la religione, l’economia, la lingua, il teatro, i cambiamenti politici ed altri cambiamenti. L’autrice analizza una serie di opere letterarie ed espone le opinioni dei fiumani ungheresi ed italiani senza però analizzare la componente croata della città adriatica.

Parole chiave: Fiume di una volta; 1868 – 1918; cultura; ungheresi; italiani; costumi

SUMMARY

ILONA FRIED’S APPROACH TO THE HISTORY OF RIJEKA (1868–1918)

Nina SPICIJARIĆ

Ilona Fried, Italianist and historian of Hungarian culture in her book *Emlékek városa. Fiume (1868–1945)* – (Rijeka – city of memories, 1868–1945) – speaks about one-time city of Rijeka as the City of Memories, at the time when it belonged to Hungarian part of Austro-Hungarian Monarchy. In three units she speaks about intercultural relations between Hungarians and Italians, through insight into customs, education, position of the woman, religion, economy, language, theatre and political and other changes. She deals with several prose texts and expresses the opinions of Hungarian and Italian perspective with almost no insight into Croatian component of the Adriatic city.

Key words: one-time Rijeka; 1868–1918; culture; Hungarians; Italians; customs